

Povijest knjige i književnosti u antici

Irene Vallejo, Beskraj u trsci – velika avantura knjige u antičkome svijetu (sa španjolskoga prevela Silvana Roglić), Zagreb: V. B. Z. 2023, 451. str.

Početak prošle godine, u izdanju nakladničke kuće V. B. Z., u hrvatskom je prijevodu objavljena knjiga *Beskraj u trsci* (izvornik *El infinito en junco*, 2019), španjolske povjesničarke i klasične filologinje, Irene Vallejo. Autorica je jedna od vodećih svjetskih stručnjakinja za povijest antičke književnosti, osobito za područje grčkoga i rimskoga kanona. *Beskraj u trsci* netipična je historiografska studija posvećena povijesti knjige u antici, ali i pojmu književnosti u istome razdoblju. Netipičnost studije ogleda se prvenstveno u načinu pisanja koji je više nalik putopisu negoli klasičnoj historiografskoj studiji, ali i u izboru teme djela koja nije previše zastupljena unutar historiografske struke. Bez obzira na sve, Irene problematiku knjige i književnosti u antici predstavlja na način koji u potpunosti zadovoljava sve zahtjeve struke – objektivnost, argumentiranost, jasnoća i preglednost – a istovremeno čitatelju u ruke daje pitak i zanimljiv tekst.

Knjiga je podijeljena na dva velika dijela – *Grčka zamišlja budućnost* (19-246) i *Rimski putovi* (247-392). Podijeljeni su na niz manjih poglavlja – prvi na 25, a drugi na 19. Poglavlja su još dodatno raščlanjena na 2-3 odlomka, iako se neka duža poglavlja sastoje i od više njih. Takvom podjelom autorica čitatelju olakšava čitanje nekih manje zanimljivih tema, primerice o terminologiji antičkih književnih djela ili pisaceg pribora, a sebi pruža mogućnost da joj svaki odlomčić posluži, uvjetno rečeno, kao novi tekst u čijem uvodu može iznijeti neku zanimljivost, citat ili paralelu sa suvremenošću i tako pobuditi čitateljevu pozornost za ostatak teksta. Autorica se obilato služi prethodno spomenutim – iznošenjem zanimljivosti o događajima ili osoba koje spominje, usporedbama antičkoga svijeta i društva s današnjim, pozivanjem na književna djela iz epoha nakon antike – kako bi čitateljima što više dočarala vrijeme o kojemu piše. U prvome dijelu knjige naglasak je na usmenoj književnosti preदारhajskog razdoblja, izumu grčkoga alfabeta i organizaciji rada filologa Aleksandrijske knjižnice, ponajprije inovacijama koje su osmislili da bi olakšali snalaženje u mnoštvu knjiga. U drugom dijelu Vallejo se osobito dotiče načina na koji su knjige u antičko doba dolazile do ljudi i kako su ih ljudi, u pravilu bogata elita, kupovali ili razmjenjivali. Ogledno je razdoblje rimsko carsko doba kada je mediteranski svijet – Istok i Zapad – bio najpovezaniji, politički, gospodarski i kulturno. Istovremeno se propitkuje uloga književnosti u grčkome i rimskome društvu, a autorica razmatra i u kolikoj je mjeri točna, u kontekstu kulture, umjetnosti i književnosti, Horacijeva opaska o Grčkoj koja je pokorila Rim.

Nakon kraćih napomena o počecima pisma i pismenosti na širem području Bliskog istoka, autorica „veliku avanturu knjige u antičkom svijetu“ započinje tvrdnjom koja se nalazi u svim pregledima povijesti književnosti – europska književnost počinje *Ilijadom* i *Odisejom*. Dva Homerova epa autorici služe kao temelj za razmatranje usmene književnosti tzv. mračnog razdoblja stare Grčke. Dio studije posvećen je „homerskom pitanju“ (autorstvo *Ilijade* i *Odiseje*). Vallejo iznosi kratku povijest te problematike i ističe sve bitne pojedinosti rasprave koja se i danas vodi u znanosti – je li jedan čovjek mogao biti autor ovako složenih epova ili su epovi nastali spajanjem različitih priča nekoliko autora u kasnijim razdobljima. Za razumijevanje funkcioniranja usmenoga pjesništva

predarhajskog razdoblja ključna su bila istraživanja balkanskoga narodnog pjesništva tijekom 30-ih godina prošloga stoljeća. Istraživanja su poduzeli Milman Parry i Albert Lord, koristeći se uvelike, što se izričito napominje u tekstu, istraživanjima slovenskoga filologa i etnografa, Matije Murka. Proučavajući balkanske guslare, Milman i Parry dokazali su da jedan čovjek, koristeći razne mnemotheničke metode, upotrebljavajući stalne epitete i dr., može naučiti iznimno velik broj stihova napamet. Time nije, kako se u nastavku pojašnjenja „homerskog pitanja“ navodi, dokazano da je Homer autor *Ilijade* i *Odiseje*, ali je postalo neupitno da je to moguće. Razdoblje nakon propasti mikenskih palača u 12. stoljeću prije Krista opisano je, u književnom smislu, kao doba putujućih pjevača-rapsoda, koji su izgubivši poslove dvorskih pjevača-zabavljača na dvorovima mikenskih vladara, bili priseljeni putovati grčkim i zapadnim maloazijskim pokrajinama i opjevati lokalnim vođama ili društvancima uz vatru usmenu tradiciju – mitove, legende, povijesne događaje – najbolje što su znali kako bi zaradili svoju plaću. Svi su rapsodi imali manje-više sličnu tematiku i tehnike kojima su se služili da upamte što više stihova. *Ilijada* i *Odiseja* samo su dva primjera priča koje su bile na repertoaru rapsoda, a koje su u kasnijim stoljećima, konkretno u vrijeme Pizistratida, imale sreću da budu zapisane i spašene od zaborava. Osim zabave, usmeni su epovi bili i svojevrstne enciklopedije tadašnjih Grka jer su se kroz opjevane događaje prenosila znanja o mnogim umjećima, recepti, geografske pojedinosti i štošta drugoga svima od koristi. *Ilijada* i *Odiseja* zorno pokazuju, sa svim pojedinostima opisa bitaka, štitova, pokapanja, putovanja Sredozemljem itd., kakva su znanja bila u praksi. Vallejo ističe da je zapisivanje usmenih priča, koliko god to nama čudno izgledalo, zapravo predstavljalo njihovo ubijanje u određenom smislu jer su se nepovratno gubile temeljne značajke usmene grčke književnosti – improvizacija, fluidnost i rastezljivost sadržaja.

Izum grčkog alfabeta u arhajsko doba izazvao je pravu revoluciju u antičkom svijetu i omogućio pojavu knjige u današnjem smislu, tj. njezinu veću dostupnost. Dodavanjem samoglasnika feničkom alfabetu, stari su Grci pismenost, dotad dostupnu samo uskom krugu pisara i visoko-obrazovanih ljudi, omogućili dostupnom nešto širem krugu ljudi, iako se naglašava da taj krug nije bio odveć širok kako često zamišljamo. Autorica u prvi plan stavlja upravo spomenute opaske vezane uz razvoj pismenosti – spašavanje usmene književnosti od zaborava, širenje kruga pismenih ljudi i veću distribucija knjiga, uglavnom u obliku svitaka. Veći krug pismenih značio je i po prvi put u povijesti da su i obični, tzv. mali ljudi, mogli ostaviti svoj trag u povijesti, pišući uglavnom o svojoj obespravljenosti i nepravdi u svijetu općenito. Knjiga se time, tvrdi Vallejo, pokazala kao iznimno opasno oružje koje može širiti ideje svih predznaka – i dobrih i loših – i potpiniti revoluciju u svako doba, pa se gotovo istovremeno s pojavom knjiga u današnjem smislu riječi pojavila i cenzura, tj. pokušaj moćnika da kontroliraju širenje ideja. Zacijelo je to morala biti jedna od premisa kojom su se vodili Ptolemejevići kada su odlučili sabrati sva poznata književna jedna na jednome mjestu – u Aleksandrijskoj knjižnici. Knjižnica i rad njezinih filologa okosnica je daljnjeg autoričinog izlaganja o knjigama u antici. Aleksandrijsku je knjižnicu prikazala kao vjerojatno jedini uspjeti pokušaj istinskog povezivanja Istoka i Zapada u antici u onome smislu kako je to svojevremeno zacrtao Aleksandar Veliki. Posebno je naglašena važnost inovacija do kojih su došli aleksandrijski filolozi i knjižničari – stavljanje interpunkcije u tekst, premještanje naslova na istaknuto mjesto i razvrstavanje knjiga u kataloge – što je zapravo utrlo put bibliotekarstvu kao organiziranoj djelatnosti. Nepregledno mnoštvo knjiga sakupljenih u Knjižnici za Vallejo je istinski

odraz globalizacije antičkoga svijeta, jer su se sva dostignuća i spoznaje našli objedinjeni, a prevođenjem tekstova u Knjižnici spoznaje su se mogle širiti cijelim tadašnjim svijetom. Na primjeru Aleksandrijske knjižnice prikazane su i sve teškoće i opasnosti koje su mogle zadesiti knjižnu građu u antici. Jedini način za širenje knjiga bilo je njihovo mukotrpno prepisivanje, što je istiskivalo puno vremena i materijala – papirusa, pergamene ili masovno upotrebljivanih voštanih pločica. Krhkost materijala, osobito papirusa, mogla je prouzročiti brzo propadanje knjiga uslijed vlage ili požara, koji su u nekoliko navrata pogodili Aleksandrijsku knjižnicu, a 642. prouzročili njezin konačni kraj. Autorica se osobito dotiče depersonaliziranosti svih spomenutih inovacija; ističe da je svaku novotariju, od alfabeta, kataloga i sl., morao osmisliti jedan čovjek koji u svoje vrijeme svoj patent nije mogao zaštititi. Ističe također prepisivanje knjiga kao jedini način za njihovo spašavanje tijekom najvećeg dijela povijesti. Sve te ljude, zahvaljujući kojima danas čitamo tekstove podijeljene u pregledne odlomke s interpunkcijama, naziva „anonimnim herojima“ kojima moramo biti zauvijek zahvalni na bogatstvu koje su sačuvali za nas.

U dijelu knjige posvećenom „avanturi knjige“ u rimskom svijetu mogu se izdvojiti tri ključne stvari oko kojih se gradi autoričin narativ – važnost osobnih veza u stjecanju knjiga, propaganda kao dio književnosti i robovska radno-prepisivačka snaga. Vallejo ističe da je rimsko društvo počivalo na snažnim osobnim vezama zrcaljenim u klijenatsko-patronsom odnosu koji je postojao gotovo kroz cijelu rimsku povijest, a koji se ogledao i u sferi književnosti, osobito nabave i distribucije knjiga. Rimske knjige pojavljivale su se u različitim oblicima od kojih je najsofisticiraniji bio kodeks. Kodeks se pojavio u 1. stoljeću i sastojao se od nekoliko spojenih voštanih pločica, a kasnije, u srednjem vijeku, od uvezanih pergamena ili papira. Posjedovanje knjiga bila je privilegija bogatih i oni su međusobno posuđivali knjige, koje su njihovi osobni robovi prepisivali. Tako su se privatne knjižnice Rimljana – sve do potkraj 1. stljeća prije Krista u Rimu nije bilo javnih – punile novim naslovima. Do novih knjiga moglo se doći i kupnjom, što je opet bila privilegija viših slojeva društva. Sudbinu nove knjige u rimskome svijetu Vallejo prikazuje pomoću latinskog glagola *edere*, od kojega danas dolazi izraz uređivati (eng. *edit, editor*). U kontekstu u kojemu ga autorica rabi *edere* znači napustiti/prepustiti sudbini, jer su pisci knjige umnažali u nekoliko primjeraka i dijelili ih nekolicini uglednika, o čijem je mišljenju ovisio uspjeh ili neuspjeh dijela, tj. autor je knjigu gotovo doslovno prepuštao sudbini. Time se još više potvrđuje teza o vezama uglednika za kolanje knjiga u rimskom društvu, jer nijedan autor nije mogao živjeti sam od pisanja, bez zaštite bogatoga patrona. Posredstvom patrona mladi je pisac osiguravao kakv-takav, ovisno o patronovu ugledu, uspjeh napisanoga i utirao si put u više slojeve društva. Carsko je razdoblje unijelo neke promjene – carevi su postali patroni mnogih mladih ljudi osiguravajući sebi dobru propagandu, a usto su počeli, u sklopu svojih graditeljskih projekata, graditi mnoge javne knjižnice diljem Rima, pružajući tako priliku i običnim građanima da spoznaju blagodati književnosti. Pored bogataša i careva, u cijeloj se priči ne smije izostaviti i one na kojima je počivala rimska ekonomija – robove. Igrali su ključnu ulogu jer se bez njihova rada knjige u antici ne bi mogle prepisivati razmjerno velikom brzinom za ono vrijeme, zaključuje Vallejo. U prilog raspravi o istinitosti ili neistinitosti Horacijeve tvrdnje o „Grčkoj koja je osvojila osvajača“ autorica daje krajnje sažeti opis jedne rimske knjižnice koja je mogla stajati na nekom od rimskih foruma carskoga razdoblja – knjižnica podijeljena na rimski, gotovo prazni, i grčki dio nakrcan djelima filozofa, matematičara, astronoma, tragičara, komedijsaša i dr. učenjaka.

Knjiga Irene Vallejo *Beskraj u trsci*, kako je istaknuto u podnaslovu, vodi čitatelje na „veliku avanturu knjige u antičkome svijetu“. Vještim pripovjedanjem bez puno faktografije, ali s mnoštvom zanimljivosti i opisa antičkih fenomena bitnih za razumijevanje tematike djela te stalnim pozivanjem na suvremene knjige, filmove ili povijesne događaje/osobe, Vallejo ovu avanturu čini pristupačnom svakom profilu čitatelja. I upućeni i neupućeni, i povjesničari/povjesničari umjetnosti i klasični filolozi i komparativisti, ili samo zaljubljenici u prošlost i čitanje pronaći će nešto za sebe. Zaključno se također može izreći da autorica želi pokazati da su knjige, bez obzira na to u kojem obliku postojale i s kojim sadržajima bile ispunjene, a posredno time i aktivnost čitanja, neodvojivi dijelovi čovjekove egzistencije.

Josip Imbrišak

Značajan prilog poznavanju dalmatinske ranonovovjekovne povijesti *Marko Trogrlić i Josip Vrandečić (ur.), Oslobođenje Klisa 1648. godine. O 370. obljetnici, 1648.-2018. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Splitu 24. rujna 2018., Split: Književni krug, 2022, 241 str.*

Zbornik koji je tema ovog osvrta nije prvi naslov u izdanju Književnog kruga Split koji tematizira povjest Klisa. Naime, 2000. izdan je Zbornik posvećen 400. obljetnici neuspjelog pokušaja oslobođenja Klisa 1596, objedinjujući radove znanstvenog skupa održanog 1996. Ovom prigodom riječ je o Zborniku radova proizašlim sa znanstvenog skupa održanog 2018, kojim je obilježeno 370 godina od uspjelog i trajnog oslobođenja Klisa od osmanske kontrole.

Usporedbom geopolitičkog konteksta s kraja 16. i onog sa sredine 17. stoljeća, dobiva se jasniji uvid u ono što se događalo oko Klisa tih godina. Takav komparativni pristup ukazuje na prvi pogled na jednu apsurdnu situaciju. Naime, neuspjeli pokušaj oslobođenja Klisa 1596. dogodio se u trenutku kada geopolitičke prilike sugeriraju da je ishod događaja zapravo trebao biti potpuno drugačiji. Klis, odnosno Jadran bio je sastavni dio prvorazredne geopolitičke cjeline, kao što je to, uostalom, bio i čitav Mediteran tijekom 16. stoljeća, dok su involvirani faktori – španjolski i austrijski Habsburgovci, kao i Osmansko Carstvo – predstavljali prvorazredne silnice te epohe. Presudan razlog zašto Klis tom prilikom nije oslobođen ne leži u superiornoj vojnoj nadmoći Osmanlija, već u posustaloj inicijativi unutar kršćanskog tabora. Kohezijski potencijal srednjovjekovnog koncepta „kršćanske republike“ istrošen je novim svjetovnim svjetonazorom, koji je i na polju političke filozofije proklamirao drugačija načela ranonovovjekovne politike – ona koja su diktirali državni, pragmatični razlozi svjetovne politike. U geopolitičkoj konstelaciji prve polovine 16. stoljeća takvi principi nisu branili sklapanje političkog saveza francuskog „Najkršćanskijeg kralja“ s osmanskim sultanom, uperenog protiv španjolskog „Katoličkog kralja“. Tako ni Mletačkoj Republici 1596. nikako nije bilo u interesu pokretanje protuosmanske inicijative

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*